

KAMU MALİYESİ PERSPEKTİFİNDEN ADAM SMITH

Önder ÇALCALI¹

ÖZ

Adam Smith klasik politik ekonominin kurucusu olarak kabul edilmektedir. "Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme" adlı eseri politik ekonominin baş yapıtlarındandır. Adam Smith aynı zamanda bir ahlak filozofudur. Klasik liberal düşünürlerin en önemlilerinden birisidir. Adam Smith'in ekonomik yapı içerisinde, oldukça sınırlı bir devlet anlayışını benimsediği bir çok akademik yayında ve tartışmada dile getirilmekle birlikte savunma, güvenlik, adalet ve temel bayındırlık hizmetleri dışında devletin başka bir ekonomik aktivitede bulunmaması görüşünü savunduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, insanların kendi çıkarları peşinde koşan birer ekonomik aktör olduklarını, sahip oldukları bu özellikleri neticesinde farkında olmadan toplumsal refahı artırdıklarını vurguladığı belirtilmektedir. Bu bağlamda Adam Smith'in katı bir piyasacı liberal olduğu kabulü yaygındır. Bu çalışmada, Adam Smith'in sanıldığı ya da düşünüldüğü kadar bireyci ve katı bir piyasa yanlısı düşünür olmadığı, vergileme ve kamusal hizmetler konusunda devlete birtakım başka görevler de yüklediği, bu anlamda daha ılımlı bir liberal düşünür olduğu görüşü dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, Klasik Liberal Ekonomi, Kamu Maliyesi

JEL Sınıflandırması: B12, B31

ADAM SMITH, IN THE VIEW OF PUBLIC FINANCE

ABSTRACT

Adam Smith, is regarded as the founder of classical political economy. His work, "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", is one of the masterpieces of political economy. Adam Smith, a moral philosopher at the same time, is one of the most important of the classical liberal thinkers. In the economic structure, expressed in many academic publications and discussions, his adoption of a limited understanding of the state, and opinion that the state's economic inactivity outside the defense, security, justice and basic public services is put forward. In addition, his emphasis that people are economic actors pursuing their own interests and as a result of these features, without being aware they have increased social welfare is stated. In this context, Adam Smith is generally considered as a strict common-market liberal. In this study, Adam Smith, not as previously thought is an individualistic or a solid pro-market thinker, imposed some other tasks on the state about taxation and public services and in this sense the view that he is a more moderate liberal thinker, have been expressed.

Keywords: Adam Smith, Classical Liberal Economy, Public Finance

JEL Classification: B12, B31

---

¹ Öğr.Gör., Giresun Üniversitesi, Alucra Turan Bulutcu MYO, ondercali28@gmail.com

1. Giriş

Adam Smith'in yaşadığı dönem (1723-1790) ve bıraktığı eserlerin üzerinden iki yüzyılı aşkın bir zaman geçmiş olmasına rağmen, bıraktığı eserler bağlamında geliştirdiği düşünce sistemiyle bir çığır açmış ve etkisi bugüne kadar gelmiştir. Öyle görünüyör ki etkisi bundan sonra da devam edecektir.

Adam Smith'in 1759'da yayınlanan Ahlaki Duygular Kuramı (Theory of Moral Sentiments) ve 1776'da yayınlanan Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme¹ (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) adlı iki temel eseri vardır. Bu eserlerden başka; 1750'li yıllarda yazdığı Astronomi Tarihi (History of Astronomy) ve 1960'lı yıllarda yazdığı Hukuk Üzerine Konuşmalar (Lectures on Jurisprudence) başlıklı çalışmaları vardır. Smith klasik politik iktisadın kurucusu olarak kabul edilir. Bunun başlıca nedeni, o zamana kadar politik ekonomi üzerine birçok şey söylenmiş ve dağınık olarak zaman zaman bazı eserler bırakılmış olmasına rağmen Smith, Ulusların Zenginliği'nde bunu sistematik olarak işlemiş ve klasik liberal düşüncenin ekonomi kuramını geliştirmiştir. Smith bu düşünce sistemini inşa ederken hocası Hutcheson, Locke, Hume, Mandeville, Turgot ve Quesnay gibi birçok düşünürden etkilenmiştir. Ayrıca "doğal özgürlük sistemi" düşüncesini geliştirip ortaya koymasında Newton'un önemli etkisi olmuştur (Kazgan, 2011:XII). Her ne kadar birçok düşünürden etkilenerek kendi düşünce sistemini oluşturmuşsa da, bu düşünce sistemi kendisinden sonraki birçok düşünürü derinden etkilemiştir. Bunlardan bazıları; Ricardo, J.S. Mill, Say, Condorcet, Bastiat olarak sayılabilir. 20. yüzyıla gelindiğinde, neoklasik iktisat savunucuları ve yeni liberal iktisadın taraftarları genellikle düşünce sistemlerini Smith'le temellendirmişler ve kendilerini onun devamı saymışlardır. Ancak, neoklasik ve yeni liberal iktisat yanlılarının Smith ile ortak noktaları öngörüldüğü kadar fazla değildir (Vergara, 2006:12).

Ulusların Zenginliği adlı eserin beşinci bölümü (kitabı) kamu maliyesi üzerine yazılmıştır. Bu bölümde devletin gelirleri, harcamaları ve borçlanması kısacası devletin ekonomik faaliyetleri üzerine yazdıklarıyla Smith, bugünkü birçok iktisatçının "aşırı serbest piyasacı" ön kabulünden farklı bir sistem tasarlamıştır. Öyle ki devlete; adalet, savunma, altyapı ve bayındırlık hizmetlerinin yanında eğitim, sağlık ve yoksulluğun azaltılması konularında da görevler yüklemiştir. Smith'in vergileme ilkeleri ve piyasa başarısızlıkları bağlamında devlete biçtiği görevler bugünkü kamu maliyesi literatürünün temellerini oluşturmuştur.

Bu çalışmada, klasik liberal iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'in düşünce sistemi, kamu maliyesi perspektifinden ele alınarak değerlendirilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde Adam Smith'in hayatına ve çağına kısa bir göz attıktan sonra, üçüncü bölümde Smith'in düşünce sisteminin genel yapısı ele

¹Adam Smith'in bu temel eseri çalışmanın bundan sonraki kısmında, en yaygın bilinen kısaltılmış hali olan, "Ulusların Zenginliği" adıyla yer alacaktır.

alınacaktır. Dördüncü bölümde, Smith'e göre devletin ekonomi içindeki rolü ve meydana getirdiği etkileri değerlendirilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise liberal iktisadi düşünce sistemi içerisinde Smith' in yeri incelenecek ve diğer düşünürlerle ortak ve farklı noktaları ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Adam Smith'in Hayatına ve Çağına Kısa Bir Bakış

Adam Smith, 1723 yılında İskoçya'nın Kirkcaldy kasabasında Dünya'ya gelmiş ve aynı yıl gümrük kontrolörü olan babasını kaybetmiştir. 14 yaşında Glasgow Üniversitesine gitmiştir. Francis Hutcheson' un öğrencisi olmuş ahlak, hukuk ve politika üzerine öğrenim görmüştür. Daha sonra Oxford'a burslu olarak gitmiş ve 6 yıl orada kalarak çeşitli dallarda eğitim almıştır.

1751 yılında Glasgow Üniversitesi Mantık Kürsüsünde öğretim üyeliğine başlamış ve bir yıl sonrada ahlak profesörlüğüne getirilmiştir. Smith, Glasgow Üniversitesinde ahlak, doğal teoloji, hukuk ve ekonomi dallarında dersler vermiştir. Doğal teoloji dışında verdiği diğer derslere ait notları bulunmuştur. Vermiş olduğu ahlak dersleri, "Ahlaki Duygular Kuramı" adlı yapıtının, ekonomi dersleri ise "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin temelini oluşturmuştur (Eren, 2010:98). 1759 yılında "Ahlaki Duygular Kuramı"nı yayınlamıştır. 1764-66 yılları arasında Fransa' da geçirdiği 2 yıllık süre zarfında, fizyokrasinin önemli temsilcilerinden F. Quesnay ve J. Turgot ile tanışma ve fikir alış-verişi yapma fırsatı bulmuştur.

İngiltere'ye döndükten sonra 1776 yılında "Ulusların Zenginliği" ni yayınlamıştır. Bu eser kendisi hayatta iken beş baskı yapmış Fransızca, Almanca, Flemenkçe ve İtalyanca'ya çevrilmiştir (Savaş, 2000:266). Dolayısıyla Ulusların Zenginliği kısa zamanda tanınan ve etki yapan bir kitap olmuştur. 1778'de Edinburg gümrük müdürlüğü görevine getirilmiş ve ölene kadar bu görevini sürdürmüştür. Hep eleştirdiği merkantilist politikaların uygulanmasına bu görevi boyunca hizmet etmiş olması onun açısından bir çelişki oluşturmuştur. 1790 yılında 67 yaşında ölmüştür.

Smith'in kaleme aldığı kitaplarına, İskoçya ve İngiltere'de edindiği deneyimlerin önemli etkileri olmuştur. "Ulusların Zenginliği"nde İngiltere ve İskoçya'nın milli gelir durumlarını karşılaştırmış ve İngiltere'de geçmişte uygulanan ve yaşadığı dönemde uygulanmakta olan ekonomi politikalarını değerlendirerek öneriler sunmuştur. İngiltere'nin zenginliğinin giderek artması ve bu büyümeyi hızlandıracak politika önerileri "Ulusların Zenginliği"nin ana temasını oluşturmuştur (Muller, 2002'den aktaran; Eren, 2010:99).

Smith yaşadığı dönemde piyasa ekonomisinin gelişimi, önemli bilimsel buluşlar ve teknolojik değişimler sayesinde batı Avrupa ülkelerinin ve doğal olarak İngiltere'nin zenginleşme sürecine tanıklık etmiştir. Ortaçağ karanlığını geride bırakan Avrupa bilimsel, sanatsal ve kültürel bakımdan gelişme sürecini yaşıyordu. Dönemin önde gelen ülkeleri, okyanus ötesi sömürgelerinden değerli madenleri Avru-

pa'ya getirerek zenginlikleri artırma ve ekonomik anlamda önemli bir güç olma gayreti içerisindeydiler.

O dönem İngiltere'sini yönetenlerde, zenginliğin kaynağını değerli madenlerde (altın ve gümüş) gören ve ülke zenginliğinin artışı, bu madenlerin miktarındaki artışa bağlayan "Merkantilist" bir anlayış vardı. Merkantilistler dünya ekonomisinin durgun, üzerindeki zenginliğinde sabit olduğuna, bu nedenle bir ülkenin ancak başka bir ülkenin fakirleşmesi pahasına büyüyebileceğine inanıyorlardı (Skousen, 2003:17). Bu düşüncenin sonucu olarak; ihracatın ithalatı aşması yani dış ticaret fazlası vermek amacıyla devlet, ülke içerisinde kimi sektörlerde tekeller oluşturuyor ihracat artışını ve ithalatın azalışını teşvik ediyordu.

18. yy Fransa'sında "Fizyokrasi" diye adlandırılan iktisadi düşünce sistemi hâkimdi. Fizyokratlar, ekonomik büyüme ve zenginleşmeyi tarımsal üretim artışında görüyorlardı. Tarım dışındaki uğraşların (faaliyetlerin) üretken olmadığını, dolayısıyla da ekonomik refah artışı için tarımda üretimin ve verimliliğin artırılması gerektiğini düşünüyorlardı.

Smith'in yaşadığı dönem olan 18. yy'ın ikinci yarısında toplumsal boyutta önemli gelişmeler olmuştu. 1776'da (ki bu tarih aynı zamanda "Ulusların Zenginliği"nin yayımlandığı tarihtir) "Amerika Bağımsızlık Bildirgesi" deklare edilmiştir. 1789'da ise, Dünya siyasal yapılanmasına derin etkileri sonraları ortaya çıkacak olan Fransız ihtilali gerçekleşmişti. Ayrıca, O döneme kadar düşük oranda artan Dünya nüfusu, o dönemden sonra giderek yükselen bir artış eğilimi içerisine girmişti.

Smith'in yaşadığı dönemde var olan merkantilizm ve fizyokrasi ile birlikte, Smith ile başladığı kabul edilen klasik iktisat düşünce anlayışları, dönemleri ve savunucuları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1: İktisadi Düşünce Akımları ve Zenginlik Düşünceleri

Merkantilizm (Thomas Mun, Gerard de Malynes vd.)	15-18. yy	"Bir ulusun refah veya zenginliği altın veya gümüş mevcudu ile aynı anlamdadır ve refahın artırılabilmesi için de devletin ülkeye tatminkar bir dış ticaret bilançosu sağlayacak biçimde düzenlemeler yapması şarttır."
Fizyokrasi (François Quesnay vd.)	18. yy	"Bir ulusun refahının kaynağı, toprak veya doğadır ve sadece tarım kesiminde çalışmakta olan kesim üretken kabul edilebilir."
Klasik İktisat (Adam Smith vd.)	18. yy ve sonrası	"Zenginleşmenin temelinde işbölümü vardır; işbölümü de piyasalarla, piyasalar da insanların doğal eğilimlerini yansıtan özgür değişim ilkelerine girmeleriyle gelişir ve piyasa düzeni zor kullanımı dışladığı için ahlaki açıdan 'iyi' bir düzendir"

Kaynak: Uğur, M. Sedat (2010) "Ulusların Zenginliği ve Fakirliği: Adam Smith Felsefesi, Piyasa Mekanizması ve Gelişmekte Olan Ülkeler İncelemesi", İçinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, İstanbul, s:260

3. Adam Smith'in Düşünce Sisteminin Genel Yapısı

Smith bir ahlak profesörüdür ve O'na göre ahlak felsefesinin konusunu insan mutluluğu ve refahı oluşturmaktadır. Özellikle "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde, kişisel çıkarın (öz menfaatin) kişisel ve toplumsal zenginleşme için önemine vurgu yapmıştır.

Ahlaki Duygular Teorisi'nde refah içindeki bir toplumun ardındaki itici gücün özünde yardımseverliği barındıran "sempati" kavramı olduğu yazılı iken, Ulusların Zenginliği'nde "kişisel çıkar" birincil öneme sahip kavram haline gelmiştir. Sonraları bu çelişki gibi görünen durum "Adam Smith Sorunu" olarak adlandırılmıştır (Paganelli, 2008, Ottosen, 2002, Alvey, 2003). "Her insana, ilk önce kendisine dikkat etmesi tavsiye edilir, her insan kendine, diğer insanların bakabileceği durumdan daha fazla bakma imkânına sahiptir" (Smith, 2004:359). Bu ifade Ahlaki Duygular Kuramı'nda geçerken; ".....hayvan türlerinin hepsinde yavru büyüyünce bağımsızdır ve bulunduğu doğal halinde başka hiçbir canlı yaratığın yardımına gerek duymaz. Ancak insan, hemen hemen her zaman kendi cinslerinin yardımına ihtiyaç duyar." (Smith, 2011:16). Bu ifade ise, Ulusların Zenginliği'nde geçmektedir. Smith kişisel çıkardan bahsederken bencilliği kastetmemiştir. Dolayısıyla, Ulusların Zenginliği'ndeki "ekonomik insan" bencil olmadığı için, bu anlamda, Ahlaki Duygular Teorisi'ndeki insandan farklı değildir.

Smith toplumda bir "doğal düzen" in olduğunu söylemektedir. Hetherington, Smith' in tüm çabasının tıpkı devinimin doğal yasalarını başarıyla keşfeden Newton gibi, ekonominin doğal yasalarına ulaşmak olduğunu ileri sürer (Hetherington 1983'ten aktaran, Büyükbuğa, 2010:115). Newton'un etkisiyle Smith, ahlak felsefesi ile doğa bilimlerinin yönteminin farklı olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır;

"... ortak hayatın unsurları düzenli bir sıra halinde tanzim edilir ve birkaç müşterek ilke vasıtasıyla birbirleriyle irtibatlandırılır. Tıpkı doğa fenomeninin tanzimi ve irtibatı için çaba gösterdikleri gibi. İşte bu irtibatı sağlayan ilkeleri inceler ve açıklar gibi görünen bilim, tam anlamıyla ahlak felsefesi olarak adlandırılır" (Smith, 2011:153).

Smith'in bu tezinin temelini, onun meşhur "görünmez el" paradigması oluşturur. Bu paradigmaya göre; insanlar kendi bireysel çıkarları için çalışırken, aynı zamanda ve farkına varmadan (amaç gözetmeksizin) toplumun genel çıkarına da hizmet ederler. Bu durum sadece iktisadi düzen için değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki düzen için de geçerlidir. Bu anlamda, Newton mekaniğindeki yerçekimi kavramı ne ifade ediyor ise, Smith'in iktisadi düzenindeki kişisel çıkar kavramı da aynı şeyi ifade etmektedir.

Smith'in kendi çağının sosyo-ekonomik ortamına uygun olarak benimsediği "doğal özgürlük" ve fizyokratlardan esinlendiği "doğa yasası" felsefesine göre, herkes piyasada öznel çıkarlarını en çoklaştırmak üzere davrandığında bir yandan toplumsal düzen oluşturulacak, diğer yandan da kendisi dahil tüm çevresinin serveti ar-

tacak ve böylece tüm toplumda refah artışı elde edilecektir. Bu durum bireysel çıkar ile toplumsal çıkar arasındaki uyumu göstermektedir.

“Birey kendi sermayesini en avantajlı bir şekilde kullanabilmek üzere sürekli bir gayret içerisinde. Onun için önemli olan toplumun değil, gerçekte kendi avantajıdır. Fakat kendi avantajını sağlamaya çalışması doğal olarak onun toplum için en avantajlı istihdamı tercih etmesini sağlar ve hatta bunu gerekli kılar..... Her birey kaçınılmaz olarak toplumun yıllık gelirini elinden geldiği kadar artırmaya çalışır. Gerçekte ne kamu yararını artırmaya çalışır, ne de bunu ne kadar artırdığı konusunda bir fikri vardır. Kişi elindeki ürününü en yüksek değere çıkartacak şekilde yönlendirirken, sadece kendi kazancını gözetir ve birçok başka durumda olduğu gibi “görünmez bir el” tarafından hiçbir şekilde niyetlenmemiş olduğu bir hedefin gerçekleşmesi için çalışmış olur. Kendi çıkarı peşinde koşarak, “çoğu zaman” toplum çıkarını, bunu gerçekten gözetdiği zamandan daha fazla artırmış olur.” (Smith, 2002:40–42).

Bu görüş açısıyla bakıldığında, merkantilizmin birçok alan için gerekli gördüğü “devlet müdahalesi” düşüncesi ve politikaları önemini kaybetmektedir.

Smith iş bölümünü önemsemiş ve onu zenginleşme için gerekli olan verimliliğin merkezine yerleştirmiştir. İş bölümünün emeğin verimliliğini artırdığını ve bunun da üç yolla ortaya çıktığını belirtmiştir. Birincisi; iş bölümü sayesinde emeğin bilgi ve becerisi artar, ikincisi; iş bölümü bir işçinin bir işten ötekine geçerken zaman kaybetmesini önler, üçüncüsü de; iş bölümü emek tasarruf edici yenilikleri teşvik eder. Smith Ulusların Zenginliği’nde (2011: 6–7) meşhur toplu iğne üretimi örneğini vererek, her bir kişinin belirli bir alanda uzmanlaşması sonucu üretimin katlanarak artacağını söylemektedir. Sonuçta belli bir iş gücünün meydana getirdiği üretimde büyük bir artış olur. Smith yaşadığı dönemde görülen hayat standardındaki iyileşmeyi iş bölümünün sağladığına inanmıştır.

Smith emekçi sınıf, kapitalist sınıf ve toprak sahiplerini “üç büyük sosyal sınıf” diye adlandırmıştır. Milli gelirin dağılımını da, bu sosyal sınıfların ücret, kar ve rant adı verilen gelir paylarını nasıl elde ettiklerinin incelenmesi olarak ele almış ve böylece “klasik bölüşüm teorisi” nin esaslarını ortaya koymuştur (Savaş, 2000:285). Ücret seviyeleri emeğe olan taleple belirlenir. İşverenle işçi arasında bir pazarlık sonucu ücretin miktarı ortaya çıkar. Smith’e göre işçiye verilecek ücretin de düşürülebileceği bir minimum seviye vardır (Smith, 2011:75). “Geçimlik ücret” adını verdiği ve işçi ile ailesinin geçimini sürdürmeye yetecek bu ücret seviyesi uzun dönemde ücretin düşeceği minimum seviyeyi gösterir¹. Smith ücretlerin uzun dönemli seyirlerinin yükselme yönünde olacağına ve bunun da ekonomik ilerlemenin bir göstergesi sayılacağına inanmıştır.

¹Daha geniş bilgi için bkz., Cristopher MARTİN (2011) “Adam Smith and Liberal Economics: Reading the Minimum Wage Debate of 1795-96” *Econ Journal Watch*, Vol:8, No:2, May 2011, pp:110-125

Fizyokratlara göre ulusal zenginliğin ana kaynağı doğa, merkantilistlere göre değerli madenler (altın, gümüş) iken; Smith'e göre bu kaynak insan emeğidir. "Emek her şeye ödenen ilk fiyat, özgün satın alma parasıdır. Yeryüzündeki bütün zenginlik aslında altın ve gümüşle değil emekle satın alınmıştır" (Smith, 2011: 32) Metaların değerinin, onların meydana gelmesinde harcanan emekle temsil edildiğini belirtmiştir.

Ulusal Zenginliğin kaynağının ne olduğu konusunda farklı düşünse bile, fizyokratlar ve merkantilistler gibi emeği "verimli emek" ve "verimsiz emek" şeklinde ikiye ayırmıştır. Smith üretken emeğin, tarımda ve imalatta çalışan ve artı değer üreten emek olduğu düşüncesini fizyokratlardan etkilenerek benimsemiş, hizmet sektörü gibi başka sektörlerde çalışan emeğin, üretken olmayan emek olduğunu ifade etmiştir (Savaş, 2000:276; Kazgan, 2011:XVIII). Smith, bölüşüm, yani gelir dağılımı sorunuyla pek fazla ilgilenmemiştir. Gelirin toprak sahipleri, sermayedarlar ve işçilerden oluşan üç toplumsal sınıf arasında doğal bir biçimde dağılımı suretiyle paylaşılacağını düşünmüştür.

Smith bir ülkede ekonomik büyümeyi ilk önce iş bölümü, daha sonra da üretken emeğin üretken olmayan emeğe oranının önemli derecede etkileyeceğini belirtmektedir. Toplam iş gücü içinde kullanılan üretken emek miktarı arttıkça, toplam üretim ve dolayısıyla ekonomik büyümede artacaktır (Smith, 2011:358).

Smith ekonomik büyüme ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde teknolojik gelişmeye de değinmiş ve onu analizine dâhil etmiştir. Teknolojik gelişmeyi, ekonomik büyüme sürecinin içsel bir ögesi olarak ele almış, buna bağlı olarak da iktisadi büyümenin sürekli olacağını ileri sürmüştür. Smith'in büyüme analizinde, sermaye birikiminin artmasıyla iş bölümü gelişerek yeni tekniklerin keşfini ve gelişmesini sağlamakta, bu durum da emeğin verimliliğini artırmaktadır. Bu süreçle beraber, üretkenlikte meydana gelen artışla kar oranları azalmamakta aksine artabilmektedir. Sonuçta, sermaye birikimi hızlanarak ekonomik büyüme sağlanmaktadır.

Analizde iş bölümü, emeğin verimliliği ve sermaye birikimi karşılıklı etkileşim içindedir. Böylece birikim süreci ve ekonomik büyüme sürekli hale gelmektedir. Ayrıca sermaye birikimi, üretim artışında meydana getirdiği iyileşmeyle beraber efektif talebin artmasına yol açmakta, dolayısıyla da ortaya çıkacak ürünler için ihtiyaç duyulacak talebe kendisi de katkı sağlamış olmaktadır. Ortaya çıkan talep üretimin artırılmasına neden olmak suretiyle bir döngü oluşmakta, bu da içsel bir büyümenin meydana gelmesine neden olmaktadır (Atılğan ve Köksal, 2010:367). Sermaye birikimi ve emek verimliliği arasında iki yönlü bir ilişki kurarak ekonomik büyümeyi tamamen içsel bir süreç olarak ele almaktadır.

Bu bağlamda, Smith'in analizinde ekonomik büyümeyi iş bölümü, üretken emeğin üretken olmayan emeğe oranı ve sermaye birikimi belirlemektedir.

Smith malların bir ‘doğal (gerçek) fiyatı’, bir de ‘piyasa (itibari) fiyatı’ olduğunu söylemiştir. Bir malın doğal fiyatının, o malı elde edebilmek için harcanan ‘toplam emek miktarına’ eşit olduğunu belirtmiştir:

“... bir şeyin (malın) değeri, o şey için harcanan emek miktarına eşittir. Demek ki emek bütün malların değişim değerinin gerçek ölçüsüdür. Her şeyin gerçek fiyatı, yani elde etmek isteyen kimse için gerçekten pahası, o şeyi edinmenin eziyeti ve zahmetidir...Emek bir şeyin ilk pahası, yani asıl satın alma bedeli olarak ödenmiş akçesidir. Kökeninde bütün dünya zenginlikleri, altın veya gümüşle değil, emekle satın alınmıştır.” (Smith, 2011:31-32).

Smith’e göre bu durum bir malın her zaman doğal fiyattan satılacağı anlamına gelmez. Zaman zaman bu mala karşı olan taleple o malın arzı arasındaki ilişkinin değişmesi, piyasa fiyatının doğal fiyatın üstüne çıkmasına veya altına inmesine neden olur. Fakat böyle bir değişme kendi kendine düzelme eğilimi içinde olacaktır. Çünkü arz, doğal olarak kendini talebe göre ayarlama eğilimindedir. Böylece piyasa fiyatı artış ya da azalışlar yoluyla yeniden doğal fiyata eşit olur.

4. Adam Smith’e Göre Devletin Ekonomi İçindeki Rolü ve Etkileri

Smith insanlığın geçirdiği tarihsel aşamaları; avcılık, çobanlık, tarım ve ticaret dönemi şeklinde sıralar (Büyükbuğa, 2010:122). Bu çalışmanın özellikle ikinci bölümünde genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılan Smith’in sosyo- ekonomik sistem tasavvuru, bu dönemlerden sonuncusu olan ticaret döneminin izahıdır. Smith doğal özgürlük sistemi içerisinde cereyan eden, gelişen üretim teknikleriyle beraber durumunu iyileştirme ve elindeki bir başkasıyla değiştirme arzusunun sonucunda ortaya çıkan topluma “ticari toplum” adını vermiştir (Robertson, 2005:61). Feodalite öncesi toplumlar olarak nitelendirdiği ilk iki aşama olan avcılık ve çobanlık dönemleri, göçebe özellikleriyle dikkat çekerler. Kişinin sahip olduklarının ancak kendine yeteceği bu toplumsal biçimde insanlar arasında maddi olarak eşitlik söz konusudur. Mülkiyet haklarının da olmadığı avcı toplumunda bugünkü anlamıyla sivil bir yönetime ihtiyaç duyulmaz. Ancak Smith, insanlar arasında maddi bakımdan ilk eşitsizliğin ortaya çıktığı çobanlık döneminde, otoriteye itaat sebebiyle yönetimin ortaya çıktığını belirtmektedir:

“ Refah seviyesindeki eşitsizliğin ilk olarak vuku bulmaya başlaması ve muhtemelen daha önce insanlar arasında vaki olmayan bir otorite ve itaat derecesini ortaya çıkarması, toplumların ikinci aşaması olan ve çobanlar dönemine rastlar. Böylece, toplumun kendi kendini koruması için vazgeçilmez şekilde gerekli olan sivil yönetimin (devletin) bir aşamasını ortaya çıkarmıştır” (Smith, 2011).

Bu tarihsel tezin son aşaması olan tarım ve ticaret toplumunda ise tarım sebebiyle göçebe kültür sona ererken, geçim biçiminin değişmesi ve artan uzmanlaşma ile servet birikimi sağlanması sonucu, özel mülkiyet kurumu daha gelişkin olarak ortaya çıkmıştır. Geçinme biçimi ile ortaya çıkan maddi birikimle özel mülkiyet onun gerektirdiği siyasal düzeni dönüştürmüş ve sivil devletin oluşumunda temel

etkenlerden olmuştur. Sivil toplumun ticari toplumdaki temel görevi adalet ilkesi ile açıklanabilir. Smith için devlet adaletin sağlayıcısı kurumdur. Devlet, iktisadi büyümeyi sağlayan doğal özgürlük sisteminin meydana getirdiği tüm mekanizma ve kurullar demetini güvence altına alacak tek kurumdur.

“Bir devlet adamı ya da kanun yapıcı ile ilgili bir bilim kolu sayıldığında siyasal iktisat iki ayrı amaç güder. Birincisi halka bol gelir ve geçim sağlamak yahut daha doğrusu, onların kendileri için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak; ikincisi, devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmaktır.” (Smith, 2011:455).

Smith’in politik iktisadı, “devlet adamı ve kanun yapıcı ile ilgili bir bilim dalı” olarak tanımlaması, devletin analize dışsal olmayıp içsel olduğunu göstermektedir. Devlet ve piyasa, analizin iki doğal parçasıdır (Yay, 2010:79).

Smith ekonomik zenginliğin elde edilmesinde devlete görev yüklemiştir. Ancak bu görev : “...İnsanların kendisi için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak” ifadesinde anlaşılacağı üzere, bir aktör olarak değil, bir “sağlayıcı” (koruyucu, gözetleyici) şeklindedir. Bir diğer ifade ile devletin bir oyuncu olarak oyunun içerisinde yer almaması, bir hakem olarak oyunu kurallarına göre yönetmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ifade de Smith’in serbest piyasacı yanı ve savunusu görülebilir. Ancak Smith devamında; “...devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmak” ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeden devletin bir oyuncu ya da aktör olarak ekonomi içerisinde yer alması gerektiği anlaşılmaktadır.

Smith’in devlete yüklediği kamu hizmetlerine geçmeden önce, devletin neden müdahalelerde bulunmaması gerektiği fikrine ilişkin Smith’in gerekçelerine bakmak gerekir (Yay, 2010:82). Bu gerekçelerden birincisi; ülkenin servetinin ve istihdamının temel kaynağının toplumun sermaye birikim miktarı olması ve bunun müdahalesiz “doğal bir şekilde” gerçekleşeceği inancıdır.

“Hiçbir ticari devlet düzenlemesinin herhangi bir toplumda çalışmayı, sermayenin kaldıracabileceği düzeyin üzerine çıkartmaması, sadece bunun bir kısmını aksi halde gitmeyeceği bir yöne kanalize edebilmesi ve bu suni istikamet, toplum için kendi başına gideceği yönden daha avantajlı olacağına hiçbir surette kesin olmaması söz konusudur.” (Smith, 2002:40).

Smith bu ifadesinde, devlet gibi bir gücün yönlendirmesi ya da müdahalesi sonucu ekonomik aktörün ve sermayenin, kendi başına gidebileceği verimli alanlardan saparak verimsiz bir alana kayabileceği ve bu suretle toplumda refah kaybının olabileceğini ifade etmektedir. Smith, devamında bu görüşünü açıklar ve destekler ifadelerle yer vermiştir:

“Her birey sermayesini en avantajlı bir şekilde kullanabilmek üzere daimi olarak bir gayret içerisinde. Onun için önemli olan toplumun değil, gerçektede kendi avantajıdır. Fakat kendi avantajını sağlanmaya çalışması doğal olarak onun

toplum için en avantajlı istihdamı tercih etmesini sağlar ve hatta bunu gerekli kılar.” (Smith, 2002:40).

Smith’in devletin ekonomiyi çeşitli kısıtlamalar ve düzenlemelerle müdahale etmesine karşı çıkmasının ikinci gerekçesi; devleti yönetenlerin sahip oldukları “bilgi sorunu” dur.

“Hükümdar, yerine getirilmesi sırasında daima sayısız yanlışlara maruz kalacağı ve tam olarak uygulanmasına hiçbir insan bilgeliği veya bilgisinin kâfi olmayacağı bir vazifeden varestede kılınmıştır ki bu vazife, özel kişilerin çalışmalarına müdahale yapmak ve bu çalışmaları toplumun çıkarlarını en uygun istihdam alanlarına yönlendirmekle ilgilidir.” (Smith, 2002:291).

Devletin (devleti yönetenlerin), kişilerin durumlarını ve buna paralel olarak toplumun durumunu iyileştirme için atacakları adımların yersiz olacağı, çünkü iyileştirme yönünde adımlar atacak devletin bu adımlarının en iyiyi tesis etme yolundaki doğru bilgidен yoksun olacağı, Smith’in bu ifadelerinden çıkarılabilir.

Smith’in devletin ekonomiye müdahalesinin yersizliğine gösterdiği üçüncü gerekçesi; devletin kötü yönetilmesine bağlı olarak ortaya çıkabilecek kamu israfıdır: “Büyük uluslar, kişilerin israfı ve paralarını kötü biçimde kullanmaları nedeniyle hiçbir zaman yoksullaşmazlar, ama bazen kamu israfı ve kötü yönetimi yüzünden yoksullaşabilirler.” (Smith, 2011:370- 372).

Dış ticarete uygulanacak korumacılık politikalarının etkin kaynak dağılımını bozacağı gerekçesiyle Smith, bu tür uygulamaların yersiz ve gereksiz olduğunu savunmuştur. Ancak dış ticarete sınırlamanın yararlı olacağı iki durumun olduğunu ileri sürer (Savaş, 2000: 291): Bunlardan birincisi; ülke savunması için gerekli olan sanayi dallarıdır. Bu tür sanayi ürünlerinin ithalatı çeşitli yöntemlerle sınırlandırılıp, ulusal sanayinin güçlendirilmesi yoluna gidilmelidir. İkincisi ise; bir ithal malına o malın yurt içinde üretilen benzeri üzerindeki vergi kadar bir vergi konulmalıdır ki, her iki malın da vergiden sonraki fiyatı birbirine eşit olsun. Ayrıca yabancı bir ulusun milli ürünlere gümrük vergisi ve benzeri sınırlamalar getirmesi halinde aynı yöntemle karşılık verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Smith’e göre doğal özgürlük sistemi kendi içinde düzgün çalışan ve müdahaleye ihtiyaç duymayan bir sistemdir. Ancak bazı durumlarda bu doğal özgürlük sisteminin korunması, daha iyi çalışması ve eksikliklerinin giderilmesine ihtiyaç vardır. Smith bu gibi durumlarda devlete çeşitli görevler yüklemektedir. Bu görevler üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi, toplumu diğer bağımsız toplumların şiddet ve istilalarından koruma görevi olarak “savunma” hizmetidir. İkincisi toplumun her üyesini mümkün olduğu oranda toplumun tüm diğer üyelerinin baskısından ve şiddetinden koruma görevi olarak “adalet” hizmetidir. Üçüncüsü ise bireylerin tek başına piyasada sunamayacakları ve kamu yararı için gerekli olan “bayındırlık” hizmetidir.

Smith, devlete yüklediği bu görevleri, Ulusların Zenginliği'nin çeşitli sayfalarında açıklamış ve gerekçelendirmiştir; "Hükümdarın, öbür bağımsız toplulukların saldırısından ve istilasından topluluğu korumak olan birinci ödevi, ancak askeri bir kuvvet ile yerine getirilebilir"...."Hükümdarın ikinci ödevi, topluluğun her üyesini diğer başka üyelerin haksızlığa uğratmasından ya da ezmesinden imkân ölçüsünde korumak, diğer bir ifade ile doğruluktan şaşmayan bir adalet yönetimi kurmaktır."

"Zenginlerin bolluk içinde oluşu yoksulu çileden çıkartır. Yoksulu çoğu kez zengin mallarına saldırmaya hem ihtiyaç dürtür, hem kıskançlık kıskırtır. Nice yılların yahut belki birbirini kovalayan birçok kuşakların emeğiyle elde edilmiş bulunan o değerli mülkiyetin sahibi için güven içinde bir tek gece bile uyuyabilmek ancak mülki makamın kanat germesi ile kabil olur." (Smith, 2011:790).

Smith'in ifadelerinden, toplum içerisinde önemli boyutlarda gelir eşitsizliği olabileceğini kabul ettiğini, adalet sisteminin kurulmasında bu eşitsizliğe bağlı çıkabilecek toplumsal şiddetin önlenmesini amaçladığı sonucuna varılabilir.

"Hükümdarın ya da devletin üçüncü ödevi, büyük bir topluluğa çok faydalı olabilmekle birlikte karı bir ya da birkaç kişinin masrafını hiçbir zaman çıkarmayacak, dolayısıyla herhangi bir bireyin ya da az sayıda bireylerin kurması ya da inşa etmesi umulmayacak türden kamu kurumlarının ve bayındırlık işlerinin kurulması ve bakması ödevidir." (Smith, 2011: 767-788-804).

Smith'in bahsettiği hizmetler bugünün ifadesiyle, doğal tekel niteliği arz eden hizmetlerdir. Bunlar; caddeler, kanallar, limanlar gibi dönemin toplumu için önem arz eden hizmetleridir. Smith devlete biçtiği bu üç ödevin yanında, bir de eğitim hizmeti verme ödevi yükler. Halkın eğitim seviyesini geliştirmeye yönelik kurumlar konusunda da devletin sorumlulukları olduğunu belirtmektedir. Devlet, özellikle ilköğretim aşamasındaki çocuklara karşılıksız eğitim olanağı sağlamalı gençlerin öğretimine ve yetişkinlerin (dini) eğitimine ilişkin kurumları desteklemelidir (Yay, 2010:85). Smith, eğitilmiş bir toplumun cahil bir topluma göre daha bilgili, buna bağlı olarak da daha üretken olacağını, bunun da ekonomik ilerlemenin ve kalkınmanın temel şartları arasında yer alacağını belirtmiştir. Dolayısıyla da, devletin bu önemli konuda hem hizmet veren hem de teşvik eden konumda olması gerektiğini ifade etmiştir.

Kamu harcamalarının nasıl finanse edileceği konusunda Adam Smith, her bir kamu hizmetinin ölçüğüne göre farklı ödeme (katılım) yöntemleri önermiştir. Buna göre, savunma hizmetinin faydası tüm topluma yayıldığından, toplumun bütün üyeleri gelirleri oranında bu hizmetlerin giderlerine katılmalıdırlar. Ancak adalet, bayındırlık ve eğitim hizmetlerinde hizmetten doğrudan yararlananlardan bedel (harç) alınması söz konusudur. Adalet hizmetleri yargıçların bakacakları davalardan alacakları ücretlerle karşılanacak, bayındırlık hizmetlerinin finansmanı ise yararlanan kişiler tarafından yapılacaktır. Okul ve dini eğitim masrafları da ilke itibarıyla bu hizmetlerden yararlananlar tarafından ödenecektir. Bu sayılan hizmetlerin topluma çeşitli faydaları söz konusu olduğu için, yararlandığı hizmet karşılığında ödemeyi

yapamayanların ya da ödemesi yetersiz olanların (özellikle eğitimde) giderleri toplumun genel gelirleriyle karşılanacaktır (Smith, 2011:767).

Görüldüğü gibi Smith, kamu hizmetlerinin finansmanında toplumun genel geliri (vergi vb.) yanında, özel gelirlere de yapılacak ödemeye önemli oranda ağırlık vermiştir. Buradan, Smith'in kamu hizmetlerinin finansmanında "yaralanma ilkesi" ni benimsediği görülmektedir. Smith ayrıca kağıt para bankacılığının düzenlenmesi, patent ve telif haklarının korunması ve tefecilikle mücadele edilmesi işlerini devletin görevleri arasında saymıştır.

Smith devletin sermaye ve toprak sahibi olabileceğini, bu sermaye ve toprağı tıpkı bir özel ekonomik aktör gibi kullanarak kar, faiz ve rant geliri elde edebileceğini anlatmaktadır. Devletin bu yolla elde ettiği gelirleri kamu hizmetinin finansmanında kullanabileceğini söylemektedir (Smith, 2011:917-918). Devlet gelirlerini ayrıntılı bir şekilde inceleyen Smith, çeşitli vergileme ilkeleri belirleyerek kamu maliyesi literatürünün oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Smith kamu hizmetinin finansmanında olağan ve temel gelir kaynağı olarak gördüğü vergilemeye ilişkin dört ana ilke ortaya koymaktadır (Samuels ve diğ., 2008:124; Yay, 2010:86; Savaş, 2000:294). Bunlar:

1. Her birey hükümet giderlerine mümkün olduğu kadar ödeyebileceği oranda bir başka ifade ile devletin koruması altında kullanabildiği geliri oranında katkıda bulunmalıdır. (Eşitlik ilkesi).
2. Her bireyin ödemek zorunda olduğu vergi kesin olmalı, keyfi olmamalıdır. (Kesinlik / Belirlilik ilkesi).
3. Her vergi mükellef için en uygun zaman ve biçim dikkate alınarak düzenlenmelidir. (Uygunluk ilkesi).
4. Vergi toplama maliyetleri (vergi harcamaları) mümkün olduğu kadar az olmalıdır. (Etkinlik / Ekonomiklik ilkesi) (Smith, 2011:927-930).

Bu ilkelerden eşitlik ilkesi adalete ters düşecek şekilde bir eşitlik anlamına gelmemektedir. Smith'in bu ilkedeki kastı, vergilerin kişilerden ödeme güçlerine göre alınmasıdır. Smith vergilemeye ilişkin bu dört ilkenin aynı anda gerçekleşemeyeceğini, böyle bir durumda önceliğin "belirlilik" ilkesine verilmesi gerektiğini söylemiştir.

Smith devletin olağanüstü durumlar (savaş, doğal afetler vb.) hariç bütçe açığı vermemesi gerektiğini, artan devlet borçlarının iç borçlanma şeklinde olsa bile toplum için tehlikeli olduğunu ileri sürmektedir. Borcun geri ödeme zamanı geldiğinde vergilerin artırılması gerekeceğini bununda ülkedeki üreticiler açısından, sermayenin yurt dışına kaçması ve paranın değer yitirmesi şeklinde olumsuz etkileri olacağını savunur.

“Hükümete verdikleri ödünç kendilerine geri getirirken, ülkeye geri getirmiyordu. Bu sermayeyi hükümete vermemiş olsalardı, ülkede üretken emek beslemekte kullanılan az değil çok sermaye, yıllık üretim (hasıla) az değil çok olacaktı.” (Smith, 2011:1056).

Smith yukarıdaki ifadelerinde devlete borç vermenin meydana getireceği özel kesim yatırımlarının dışlanması (crowding out) etkisini açıklamaktadır. Bu bağlamda kamu harcamalarının finansman biçimi olarak vergiler ve borçlanma aynı etkiye yol açmamaktadır.

5. Adam Smith’in Liberal Düşünce Sistemi İçindeki Yeri

“Liberalizm: Geniş bir ifade özgürlüğüne; kişisel, ekonomik ve dinsel geniş bir özgürlük alanına, geçmişten (18.yy. öncesi) talep edilenden çok daha büyük bir özgürlük alanına sahip olunmasını salık veren bir toplum tasarısıdır” (Vergara, 2006:8). Bu tanımın ifade ettiği anlayış ve yaşayış biçimi, özellikle 18. yy ve sonrasında yaşayanlar için oldukça fazla şey ifade etmekteydi. Bu yüzyıla kadar liberalizm (özgürlükçülük) çerçevesinde çeşitli düşünsel ve eylemsel adımlar atılmış, ancak bu adımlar sistematik olamamış ve sınırlı kalmıştır. Ortaya çıkan ve çeşitli katkılarla gelişen bu düşünce sistemi farklı evreler geçirmiştir.

F. Vergara (2006:14), liberalizmi birbirine karıştırılmaması gereken; pre-liberal (Locke, Petty), klasik liberal (Smith, Condorcet, Turgot, Ricardo, J.S. Mill) ve ultra-liberal (Bastiat, Spencer, Hayek, Friedman) olmak üzere üç aileye ayırmaktadır. Bu ayrımın birinci aşaması olan pre-liberal dönemde, özgürlük anlamında görece daha az şeyler talep edilmiş ve önerilmiştir. Locke ve Petty bu dönemin önemli düşünürleri arasında gösterilebilir. Locke, ekonomide de Smith ve Turgot tarafından önerilenden daha az düzeyde özgürlük önermiştir.

Petty iktisadi refah artışını, merkantilizmin öngördüğü dış ticaret fazlası verilerle altın ve gümüşün ülke içinde çoğaltılmasına dayanan yöntemlere bağlamıştır. Petty ayrıca, insanın temel ihtiyaçları ile bunların giderilmesinde devletin rolünü tanımlarken, refahı sadece gelir artışı olarak değil sağlık, eğitim, nüfus, yoksulluk ve işsizlikle mücadele gibi kamu yararı bakımından önemli sosyal politika hedeflerini de içeren geniş bir yelpaze içinde düşünmüş ve devlete bu konuda önemli görevler biçmiştir. Locke, 1688 İngiliz devriminin ve onun haklar bildirgesinin öncülerinden olmasıyla ve Petty’ de, bireysel özgürlük adına çeşitli önerilerde bulunmasıyla, pre-liberal denebilecek ve klasik liberallerin fikirlerine öncülük eden düşünürler arasında sayılmaktadırlar.

Klasik liberaller, geçmişte genellikle istenen özgür toplumdaki çok daha özgür bir toplum tasarısını ortaya atan reformcular olmuşlardır. Ancak devletin hiç müdahale etmemesinden yana değildiler. Bazı müdahaleleri kabul ediyor, bazılarında ise karşı çıkıyorlardı.

“18. ve 19. yüzyılın liberal kuramlarının kökeninde farklı iki felsefi gelenek yatar. Bir yanda, bir siyaseti değerlendirme ölçütünün, onun daha önce var olan doğal bir düzene uygunluğu olduğunu ileri süren “doğal hukuk ve doğal haklar” geleneği vardır. Diğer yanda ise, özellikle Hume ve Bentham tarafından yayılan ve yasaların genel mutluluk üzerindeki etkilerine göre değerlendirilmeleri gerektiğini dile getiren “yararcı” gelenek bulunmaktadır.” (Robbins 1952’den aktaran, Vergara, 2006:29).

Klasik liberalizm denilen ve 18. yy ve 19. yy. da etkili olan düşünce sisteminin savunucularının bazıları, teorilerinin merkezine doğal hukuk ve doğal haklar ilkesini koyarlarken, bazıları da yarar ilkesini koymuşlardır. Yararcı akım açısından, en fazla sayıda insan için en büyük mutluluğa katkıda bulunan kurumlar iyi sayılır. Doğal haklar ya da insan hakları akımına göre ise adalete ya da doğal hukuka uygun kurumlar iyi kabul edilir. Smith, toplumun mutluluğunu artırmaya en elverişli kurumların ve kuralların hangileri olduğunu sorgulamıştır. Bu açıdan bakıldığında Smith yararcı akım içerisinde yer alır.

Turgot’un kullandığı ölçüt, kamu yararı değil doğal hukuka uygunluktur. Turgot, düşüncelerinde adalete uygun olanı aramıştır. J. S. Mill’in; eğitim alan kişileri müşteri olarak tabir etmesi, devletin sanayide herhangi bir teşebbüsü faaliyete geçirecek yeterli derecede bilgi ve beceriye sahip olamayacağını, bunu ancak özel girişimcinin yapabileceğini iddia etmesi gibi çeşitli düşünceleriyle, klasik liberaller içerisinde biraz farklılaşmakta ve daha fazla serbesti öngörenler arasında yer almaktadır (Alada, 2007:15-16). Hemen tüm klasiklerin ortak vurgu yaptıkları noktalar: serbest piyasa ile birlikte devletin güvenlik, adalet, eğitim, altyapı ve gerektiğinde yoksullara yardım konusundaki sorumlulukları şeklinde sıralanabilir.

Smith eğitilmiş ve akıllı bir halkın, cahil bir halka göre daha düzgün ve düzenli bir yönetime olanak sağlayacağını dile getirmiştir (Kirmanoğlu, 2009:20). Eğitimin pozitif dışsallığı şeklinde adlandırılacak olan bu durumun, adı konmamış olsa da, ilk fikrini Smith’in taşıdığı izlenimini verdiği söylenebilir. Smith her koşulda, serbest ticareti önermemektedir ve O’na göre; tüccar ya da kapitalist her zaman sistemi harekete geçiren güvenilir aktörler değildir.

“Sanayi ürünlerinin ülkeye (İngiltere’ye) serbestçe ithali, yerli zanaatları yok edebilir... Toprak ürünlerinin serbestçe ithali, ülkenin tarımı üzerinde aynı etkiyi yapmaz... Tüccarın çıkarı bazı bakımlardan daima kamunun çıkarlarından farklıdır, hatta ona ters düşer. Piyasayı genişletmek ve rekabeti daraltmak her zaman tüccarların çıkarıdır. Piyasayı genişletmek çoğu kez kamunun çıkarına yeterince uygun olabilir; ancak rekabeti daraltmak daima kamunun çıkarına karşı olmalıdır ve tüccarların karlarını doğal olanın üzerine çıkarmaları, kendi yararları için yurttaşların geri kalanına anlamsız bir vergi koymak gibi bir etki yaratır” (Smith 1776’dan aktaran; Alada, 2007:11).

Smith toplumu yöneten siyasal iktidarların neden olduğu şiddet ve adaletsizliklerden olduğu kadar, tüccar ve imalatçıların yersiz kıskançlıklarından ve doymak

bilmez açgözlülüklerinden, tüccarların oluşturduğu tekelci yapıların hem serbest ticaretin gelişimini, hem de yasama organını baskı altına almalarından da şikâyet etmektedir (Yay, 2010:81). Dolayısıyla Smith'in liberalizmi tam anlamıyla bir "laissez faire" liberalizmi değildir.

Liberal akımın bir diğer ayağını (evresini) oluşturan ultra-liberalleri belirleyen ve onları klasik liberallerden ayıran görünür ve hemen fark edilir özellik, hiç kuşkusuz ultra- liberallerin, devletin ekonomik ya da toplumsal bir sorunu çözmeye yönelik her türlü müdahalesi konusunda sergiledikleri sistemli muhalefettir. Ultra-liberaller, klasiklerin aksine minimal bir devletten yanadırlar. Bu görüş sahiplerinin "libertarian" (özgürlükçü) (Barr, 1987), "anarko kapitalist" (Kalaycı ve Doğan, 2010), "yeni liberal" (Alada, 2007) şeklinde adlandırıldıkları olmuştur. 19. yüzyıldaki ultra - liberallerin en tanınmışları arasında Bastiat ve Spencer sayılabilirken, 20. yüzyılda ise bu isimler arasında Hayek, Friedman ve Machlup gibi isimler vardır.

19. yy ultra-liberallerine göre devlet yalnızca adalet göreviyle yetinmelidir:

"Adaletin yönetimi, devletin tek görevidir. O halde yurttaşlar bir hükümeti neden isterler? Halkı eğitmesi için değil, hayırseverliliği yönetmesi için değil, yollar yapması için de değil; yalnızca insanların doğal haklarını savunması için, sözün kısası adaleti yönetmesi için. Hükümetin doğal ve asli görevi budur" (Spencer, 1981:268).

Ultra-liberaller devletin kendini adalet göreviyle sınırlamasını istemekle kalmazlar, ayrıca bu görevi de son derece sınırlayıcı bir biçimde tanımlarlar. Klasikler devletin yerine getirmesi gereken adalet görevlerinin arasına halkın eğitimini, yoksul insanlara asgari düzeyde yardımı ve başka birçok görevi de katarlar. Ayrıca, iki düşünce akımının çok önemli sayıda yasa ve kurum hakkındaki yarar hükümleri birbirine taban tabana zıttır. Örneğin klasikler zorunlu eğitim ve yoksullara yardım yanında, devletin toplum sağlığını gözetmesini, sanata ve bilime destek vermesini, alt yapı hizmetini yerine getirmesini isterler. Smith bütün bu kurumları ve faaliyetleri yararlı bulur ve bunu açıkça ifade eder. Ultra-liberaller (örn. Friedman) açısından ise tersine, bu kurumlar yalnızca yararsız olmakla kalmazlar, aynı zamanda zararlıdırlar da. Smith kendiliğinden işleyen piyasanın yeterli miktarda bir eğitime yer verdiği düşüncesine katılmaz. Sıradan bir işçinin bile karşılayabileceği kadar ufacık bir bedeli olan okulların, devlet tarafından ülkenin her yerinde açılmasını ister.

Hayek doğal düzenin kendi işleyiş ritmine müdahalenin yanlış bir eylem olduğunu, o nedenle devletin bu sistemi korumak ve devamlılığını sağlamak dışında bir görevinin olmaması gerektiğini savunmuştur. Hayek, bireyi karşılaştığı belirsizliği çözümlenmesiyle baş başa bırakmış, devleti soyut ilkeleri belirlemeyle sınırlandırmıştır. Öyle ki, birey içinden çıkılmaz bir duruma düşse bile ya bu durumun üstesinden gelecek ya da bu durumun altında ezilip gidecektir (Arevuo, 2012). Hayek devlete karşı duyduğu güvensizlikte çok ileri giderek, devletin para bile basmaması gerektiğini bu kazanç getiren etkinliğin özel sektör tarafından yerine getirilmesi gerektiğini söylemiştir.

Ultra-liberallere göre, bireysel (özel) çıkar ile toplumsal (ortak) çıkar “daima” ya da “kaçınılmaz biçimde kendiliğinden” örtüşmektedir. Klasik liberallere göre bireysel çıkar ile ortak çıkar her zaman değil, “çoğu kez” örtüşür. Smith görünmez ele ilişkin ünlü cümlesinde, ultra- liberallerce çok sevilen “kaçınılmaz biçimde” ya da “kendiliğinden” gibi sözcüklerden sakınarak “çoğu kez” sözcüğünü kullanmıştır (Vergara, 2006:187).

Öncü (klasik) iktisat düşünürlerinin önemlilerinden bazılarının eserlerine bakıldığında, yeni liberal (ultra liberal) yaklaşımın kamu (devlet) ya bakışında, bu öncü düşünürlerle göre belirgin farklılıkları olduğu ve bundan dolayı pre-liberallerden klasik liberallere ve oradan da yeni liberallere doğru bir sürekliliğin olmadığı söylenebilir (Alada, 2007:16). Smith’in felsefesinde üyelerinin büyük kısmının yoksul ve perişan olduğu bir topluluk gelişip mutlu olamaz gibi bir düşünce yer alır (Smith, 2011:42). Buna göre, Smith’in yalnız sermayenin savunucusu olduğu ifade edilemez, aksine onun eserinde kapitalist kesimle zaman zaman kavgasının olduğu görülmür.

Günümüz bazı yazarlarının yanlıya düşerek dile getirdiği gibi Smith, olası her türlü soruna karşı bütün çözüm olanaklarının sadece piyasada olduğunu düşünen ve bu noktada devlete neredeyse hiç rol vermeyen bir liberal [ultra-liberal, anarko kapitalist ya da libertarian] değildir. Smith doğal özgürlüğü, serbest piyasayı ve sınır ötesi ticareti savunan en önemli klasik liberallerden birisi olmakla birlikte, devlete de önemli görevler yüklemiştir. Bu görevler ekonomik boyutlu olduğu kadar sosyal ve ahlaki boyutludur da. Smith’in, bireysel özgürlüğü, toplumun menfaatine zarar vermeye başladığı noktaya kadar savunan, klasik bir liberal olduğu söylenebilir.

6. Sonuç

Tarihte bazı kişiler ve onların bıraktıkları eserler vardır ki, kendi alanlarında “doruk” larda yer alırlar. K. Marx ve eseri Kapital, J. M. Keynes ve eseri Genel Teori gibi. A. Smith ve eseri “Ulusların Zenginliği” de politik ekonomi alanında doruklarda yer almaktadır (Kazgan, 2011:XXV). Smith aynı zamanda bir ahlak profesörüdür. “Ahlaki Duygular Kuramı” adlı eserindeki görüşleri ile politik ekonomi alanındaki görüşleri bazı noktalarda çelişse de, genelde uyumlu ve tutarlıdır.

Smith’e göre piyasada kendi çıkarı (self interest) peşinde koşan bireyler, bu davranışlarının sonucunda kendi refahlarıyla birlikte toplumun refahını da “çoğu zaman” artırmaktadırlar. Çoğu zaman gerçekleşen bu toplumsal refah artışının, gerçekleşemediği durumlar da vardır. Bunun nedeni, kişilerin buldukları konumu kötüye kullanmaları, tekelleşme gibi toplumsal menfaati göz ardı etmeleri gibi durumlar olabilmektedir. Smith bu ve benzeri gerekçelerle bazen insanların özgürlüklerinin sınırlanabileceğini söyleyerek devlete çeşitli görevler biçmiştir.

Smith’in devlete biçtiği başlıca görevler; ulusal savunma, adalet, bayındırlık ve temel eğitim hizmeti olarak sayılabilir. Toplum sağlığını koruma ve yoksullara yardım gibi sosyal görevlerin yanında, piyasa faiz oranlarının düzenlenmesi ve te-

kelleşmeyi önleme gibi iktisadi görevleri de devletin yerine getirmesi gerektiğini ayrıca dile getirmiştir. Bu anlamda Smith, ultra-liberallerin yaptıkları gibi devleti analizin dışında tutmamış, bizzat analizine içsel bir aktör olarak dahil etmiştir.

Vergilerin yanında bir kamu geliri olarak harçlara da önem vermiştir. Bazı kamu hizmetleri giderlerinin, o hizmetlerden yararlananlardan alınacak harçlarla finanse edilmesi gerektiğini, bu harçların yeterli olmaması ya da bu harçları ödeyemeyenlerin olması durumunda doğacak finansman ihtiyacının halkın tamamından alınacak vergilerle finanse edilmesini gerektiğini belirtmiştir. Smith devletin borçlanması pek sıcak bakmamıştır. Borçlanmanın bir sonraki dönemde daha yüksek miktarda vergiye yol açacağını belirtmiş, dolayısıyla da piyasanın etkinliğinin bozulmasına neden olacağını ileri sürerek iyi bir kamu finansmanı yöntemi olmadığını ifade etmiştir.

Smith –çalışmanın son bölümünde ye alan sınıflandırmaya göre; ne kendisinden önceki düşünürler olan pre-liberaller gibi oldukça sınırlı, ne de 19. yy ve özellikle de 20. yy’da yaşamış ultra-liberaller gibi oldukça fazla bir özgürlük düşüncesine sahiptir. Smith bireyin serbest piyasa içerisinde özgürce hareket edebilmesini, bu özgürlüğün hem kişinin hem de toplumun refahını artırması şartına bağlamıştır. Bu noktada toplum yararına aykırı olması ya da ona zarar vermesi durumunda, kişinin sahip olduğu özgürlüğün bir otorite (örn. devlet) tarafından kısıtlanabileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda Smith’i, ‘topluma rağmen olmayan aksine, toplumla var olan ve onu tamamlayan bir bireysel özgürlükçü’ olarak tanımlamak ve liberal düşünce tarihinde bu şekilde konumlandırmak mümkündür.

Kaynaklar

ALADA, Dinç (2007), “Öncü İktisat Düşünürleri Yeni Liberalizme Karşı mı?”, *Toplum ve Bilim*, 108., ss: 167-185.

ALVEY, E. James (2003), “Adam Smith’s View of History: Consistent or Paradoxical?” Discussion Paper No. 03.02 – March 2003, Massey University.

AREVUO, Mikko (2012), “Review: Keynes Hayek, The Clash That Defined Modern Economics” 3 April, <http://www.adamsmith.org/research/articles/review-keynes-hayek-the-clash-that-defined-modern-economics>, erişim: 20.10.2012.

ATILGAN, Emre ve Mehmet Z. KÖKSAL (2010), “Adam Smith ve David Ricardo’nun İktisadi Büyüme Analizleri”, içinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, İstanbul, ss: 367- 382.

BARR, Nicholas (1987), *The Economics of Welfare State*, Stanford University Press.

BÜYÜKBUĞA, Belgin (2010), “Adam Smith’in Ticari Toplum Tasavvuru: Eşitsizlik ve Modern Devletin Oluşumu” İçinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, İstanbul, ss: 115-126.

ÇETİN, Halis (2004), “Özgürlüğe Karşı Güvenlik: Hayek’in Kölelik Yolu Eserini Yeniden Okumak”, Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi C:5 S:1 ss:1-23.

EREN, Ahmet A. (2010), “Adam Smith’in Ticarete ve Merkantilist Politikalara Yaklaşımı: Yeni Bir Adam Smith Sorunu mu? İçinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, İstanbul, ss: 93-114.

HETHERINGTON, Norriss S. (1983), “Isac Nevton’s İnfluenceon Adam Smith’s Natural Laws İnEconomics”, *Journal of the History Ideas*, 44(3) ss:497–505.

KALAYCI, İrfan ve Aşkın DOĞAN (2010), “Adam Smith, Gizli Bir Anarko- Kapitalist miydi?”İçinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, İstanbul, ss: 45-60.

KAZGAN, Gülten (2011), “Adam Smith ve Milletlerin Zenginliği Üzerine”, İçinde, *Milletlerin Zenginliği*, T.İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul (ss:V- XXVI).

KİRMANOĞLU, Hülya (2009), *Kamu Ekonomisi Analizi*, Beta Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

MARTIN, Cristopher (2011), “Adam Smith and Liberal Economics: Reading the Minimum Wage Debate of 1795-96” *Econ Journal Watch*, Vol:8, No:2, May 2011, pp:110-125.

MULLER, Z. Jerry (2002), *The Mind and the Market*, Random House, New York.

NARİN, Özgür (2010), “Adam Smith ve Marks’ta Emek Bölümü ve Teknoloji” içinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, İstanbul, ss:233- 255.

OTTESON, R. James (2002), *Adam Smith’s Marketplace of Life*, (-Chapter 4- The “Adam Smith Problem” pp. 134-169), Cambridge University Press.

PAGANELLİ, P. Maria (2008), “The Adam Smith Problem in Reverse: Self-Interest in The Wealth of Nations and The Theory of Moral Sentiments”, *History of Political Economy*, Vol:40, No:2, p:365-382.

ROBERTSON, John (2005), “Adam Smith: Aydınlanma ve Toplum Felsefesi”, *Piyasa Dergisi* (15-16), ss: 61-73.

SAMUELS, J. Warren; Biddle, E. Jeff; Davis, B. John (2008), *A Companion to the History of Economic Thought*, Blackwell Publishing Hd. Malden.

SAVAŞ, Vural F. (2000), *İktisadın Tarihi*, Siyasal Kitabevi, 4.Baskı, Ankara.

SKOUSEN, Mark (2003), *Modern İktisadın İnşası*, Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri, çev: Mustafa Acar ve diğ, Liberte Yayınları, Ankara.

SMITH, Adam (2002), *Ulusların Zenginliği*, çeviren: M.Tanju Akad, cilt:2, Alan Yayıncılık, İstanbul

SMITH, Adam (2004), *The Theory of Moral Sentiments*, Edited by Knut Haakonsen, Coambridge Universty press

SMITH, Adam (2011), *Milletlerin Zenginliği*, çeviren: Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

SPENCER, Herbert (1981), *The Man Versus the State, With Six Essays on Government, Society and Freedom*, ed. Eric Mack, LibertyClassics, Indianapolis, <http://oll.libertyfund.org/title/330>, erişim:06.10.2011

UĞUR, S. Mehmet (2010), “Ulusların Zenginliği ve Fakirliği: Adam Smith Felsefesi, Piyasa Mekanizması ve Gelişmekte Olan Ülkeler İncelemesi”, içinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, İstanbul, ss: 257- 268

VERGARA, Francisco (2006), *Liberalizmin Felsefi Temelleri*, Liberalizm ve Etik, çev: Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul

YAYLA, Atilla (2000), *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara

YAY, Turan (2010), “Adam Smith’in Düşünce Sisteminde Devletin Rolü ve Önemi Üzerine”, içinde, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları., İstanbul, ss: 77-91

